

УДК

ББК

Михайло Ковальчук, Наталія Сергієнко

**ДІАЛЕКТНЕ МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПЕРЕДУМОВА
ВИНИКНЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ДЕВІАЦІЙ
У СПІЛКУВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті описано проблеми спілкування учнів молодшого шкільного віку, зумовлені впливом діалектного мовлення. Встановлено основні мовно-діалектні причини виникнення та шляхи усунення комунікативних невдач у молодших школярів в умовах сучасного навчально-виховного процесу.

***Ключові слова:** спілкування, комунікація, комунікативні девіації, комунікативні невдачі, діалект, діалектизм, початкова школа, дошкільна підготовка.*

Постановка проблеми. Проблеми спілкування й порозуміння дітей на етапі дошкільного й молодшого шкільного віку не втрачають своєї актуальності у контексті вдосконалення навчально-виховного процесу в сучасних умовах становлення дошкільної та початкової освіти в Україні.

На сучасному етапі розвитку української мови спостерігається підвищення інтересу дослідників до особливостей процесу спілкування, породження й сприйняття мовлення, зокрема до різних помилок, відхилень від норм, тобто так званого “негативного мовного матеріалу”. Різноманітні мовленнєві відхилення від норми розкривають природу і закономірності функціонування мови, напрямок змін, які вона переживає, уможлиблюють відбиття фактичного стану мови на певному етапі розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання культури мови й мовлення загалом, а особливо проблеми мовної культури учнів, не втрачали своєї важливості й постійно були актуальними в працях мовознавців, педагогів-практиків. Зокрема, значну увагу цим питанням приділяли Б. Антоненко-Давидович [1], С. Богдан [4], М. Вашуленко [5], А. Гольберт [6],

Н. Дика [9]. Теорію комунікативної девіатології розробляли у своїх дослідженнях Б. Городецький [7], Ф. Бацевич [2; 3], Ю. Косенко [10] та ін. У напрямі взаємодії літературної мови і територіальних діалектів, функціонування української національної мови звертаємо увагу насамперед на дослідження П. Гриценка [8], М. Лесюка [11].

Формулювання цілей (постановка завдання). Метою пропонованої розвідки є

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням відомого сучасного лінгвіста Ф. Бацевича, комунікативна девіація – це збій у спілкуванні (зокрема міжкультурній комунікації), недосягнення очікуваного перлокутивного ефекту (перлокуції), причиною яких є недостатня комунікативна компетенція адресанта, зокрема в міжкультурній комунікації [див. 3, 214].

Девіація мовна – тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні (зокрема у міжкультурному), причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників. Це різноманітні помилки, неточності, обмовки, описки, лінгваляпсуси тощо, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики мови, якою відбувається спілкування.

Досліджуючи причини комунікативних девіацій молодших школярів, варто приділити увагу насамперед вживанням діалектизмів у їхньому повсякденному мовленні. З метою вивчення комунікативних девіацій викликаних діалектним мовленням у молодших школярів було проведено дослідження на базі 3-В класу Рожнівського навчально-виховного комплексу «Гуцульщина» ім. Ф. Погребенника Національного університету «Києво-Могилянська академія» Косівської районної державної адміністрації Івано-Франківської області.

У мовленні жителів села Рожнів поряд із літературною лексикою широко вживаються гуцульські, покутсько-буковинські та наддністрянські діалектизми, що є закономірним результатом лінгвогеографічного розташування цього

населеного пункту, а також живої, постійної взаємодії місцевої говірки та літературної мови. В цьому особливому мовленнєвому середовищі на школу загалом і вчителя початкових класів зокрема покладається важлива роль, з одного боку, у формуванні нормативної літературної мови школярів, а з іншого – в збереженні і правильному використанні діалектного мовлення, яке, на думку відомого діалектолога П. Гриценка, проливає світло на з'ясування багатьох проблем етнографії, фольклористики, літературознавства, вивчення історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури народу [Гриченко, с. 3].

У нашому дослідженні було залучено 20 дітей восьми-дев'ятирічного віку. На основі спостереження уроків рідної мови та літературного читання, а також аналізу учнівських робіт було виділено комунікативні девіації в усному та писемному мовленні учнів, які виникають внаслідок інтеграції діалектизмів у їхнє мовлення.

Серед них – місцеві назви понять загальнонародної мови: *барабуля* (картопля), *жалива* (кропива), *вивірка* (білка), *когут* (півень); назви предметів і понять, не поширюваних за межі певного говору: *баюр* (вид пояса), *гачі* (вид штанів); слова, відмінні за значенням від слів загальнонародної мови: *гора* (горище), *пирог* (вареники).

Важливість формування літературної вимови посилюється в умовах територіальних діалектів, де наявні значні відхилення від літературних норм, що позначається не лише на усному, а й на писемному мовленні учнів, знижує загальну орфографічну грамотність.

Так у мовленні учнів наявні фонетичні мовні ознаки: *єблуко* – [й'єблуко] (є замість літературного я), *пташкі* – [пт'ашк'і] (і замість літературного и); *видро* – [видр'о] (и замість літературного і); *гулодний* – [гул'одний], *туму* – [тум'у] (у замість літературного о); *кєслий* – [к'єслий], *хєтрий* – [х'єтрий] (є на місці літературного і в звукосполученнях *ги*, *ки*, *хи*), *стил* (и замість літературного і); *лужко* – [л'ужко] (у замість літературного і); *лижка* – [л'ижка]

(и замість літературного о) та ін. В усному мовленні учні оглушують дзвінкі приголосні в кінці слів, що не характерно для української літературної вимови (наприклад [зун] замість літературного [зуб], [сторуш] замість літературного [сторож], [сам] замість літературного [сад], [дун] замість літературного [дуб] тощо); вимовляють пом'якшено шиплячі: [н'іч'ка], [руч'ка], [ч'аї], [ніш'оў] тощо.

Лексичні діалектизми: *путня, путні (відро), вар (узвар), вздріти, ввидіти (побачити), гезде, гезди (тут), генде, генди (там), гвавтувати (кричати), дзюбок, дзьобок (рот: заткай свій дзюбок – літ. закрив рот, замовкни), жиліско, желіско (праска), зчєста (присл. часто), йо (так), катранє (ганчір'я), льос (доля)* тощо.

Мовлення учнів часто характеризується також граматичними (насамперед) *руков, ногов, веселов* тощо.

Спостереження за спілкуванням дітей молодшого шкільного віку, аналіз їх виражальних можливостей у навчальному процесі засвідчують певні труднощі й суперечності. Діти розуміють, що допускають мовні неточності, помилки, і це їх пригнічує, викликає невпевненість, страх бути осміяними. В цих ситуаціях важливу роль відіграють педагоги. Саме вони повинні помічати відхилення від норми в мовленні дітей, насамперед молодших школярів, оскільки такі неточності часто призводять до виникнення комунікативних девіацій в учнівському середовищі. Помилки в мовленні учнів слід делікатно, тактовно, терпляче, але наполегливо усувати, виправляючи їх так, щоб не образити дитини, не принизити її в очах інших дітей. Ні в якому разі не можна допускати ситуацій, щоб «...піднімали дитину в школі на сміх, глузували з неї, коли вона замість літературної вживала рідну, всмоктану з молоком матері, місцеву форму слова чи виразу» [Лесюк, с. 13]. Крім того, необхідно проводити роботу з батьками, щоб не кепкували з намагань дітей говорити правильно вдома, а підтримували їх зусилля, цікавились у них, як правильно слід вимовляти те чи інше слово.

Водночас варто пам'ятати, що діалектне мовлення надзвичайно багате на виражальні мовні засоби, воно сприяє. Тому важливо навчати молодших школярів правильно й доцільно користуватися діалектною лексикою рідного краю.

Для учнів можна визначити такі випадки доречного вживання діалектних явищ у їхній мовній діяльності:

- усне мовлення в умовах побутового спілкування з носієм говору, особливо з людьми старшого й середнього віку;
- позначення етнічних реалій (назв предметів, осіб, фольклорно-міфічних істот, дій), що не мають еквівалентів у літературній мові;
- власне висловлення (наприклад, твір на місцевому матеріалі);
- аналіз художнього твору, у процесі якого на рівні сприйняття відбувається навчання використанню явищ діалекту як засобів виразності мовлення (прикладом може послужити аналіз художніх творів для дітей І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської та ін.).

На сучасному етапі відбувається складний процес взаємодії між літературною мовою і діалектами, цьому помітна тенденція поступового стирання діалектних мовних рис і утвердження літературних норм у мовленні дітей під час навчального процесу. В таких умовах підхід до викладання української мови на етапі початкової школи повинен бути спрямованим на виховання дбайливого, поважного відношення дітей до материнської мови і на чітку диференціацію явищ літературної мови й діалекту, на створення комфортних умов для вдосконалювання мовної культури школярів і забезпечення успіху в розвитку мовлення учнів.

Надмірне вживання діалектної лексики може негативно позначатись на виражальних можливостях учнів. Отже, з одного боку, літературна мова вбирає в себе все найкраще, найцінніше, життєво важливе й типове з діалектної лексики і завдяки цьому збагачується, вдосконалюється. З іншого боку, елементи літературної мови проникають у діалектну лексику і наближають її до

загальнонародної мови. Літературна мова дедалі сильніше впливає на місцеві говори і сприяє зближенню їх системи із загальнонародною національною мовою.

Для того, щоб зберегти скарби гуцульської культури, зокрема, відомі чи маловідомі гуцульські слова-діалектизми, слід проводити дослідницьку роботу щодо збирання свідчень старожилів та етнографів, вивчення архівних матеріалів, наукових праць відомих українців, які побували у цьому краї, адже гуцульський говір вважають одним із найкolorитніших у південно-західному наріччі і він здавна привертав увагу дослідників.

Фонетичні та морфологічні особливості гуцульських говірок сьогодні уже не є загальнопоширеними і по-різному виявляються у мовленні представників різних поколінь. Нерідко вони співіснують з літературно-нормативними структурами і формами, що є результатом взаємодії літературної і діалектної мови, властивої усім українським діалектам, так само, як і діалектам інших мов світу.

На сучасному етапі гуцульські говірки співіснують із літературною лексикою, що є результатом взаємодії літературної та діалектної мови.

Тому на уроках рідної мови та літературного читання потрібно не тільки дбати про досконале оволодіння мовними нормами української літературної мови, але й доцільно систематично проводити словникову роботу, пояснюючи значення діалектизмів; на факультативних, народознавчих заняттях варто досліджувати та вивчати гуцульський говір, один з унікальних архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя.

Турбота про правильність та чистоту української літературної мови, про високий рівень національної мовної культури і водночас про вміння доцільно використовувати у відповідних комунікативних ситуаціях все багатство й розмаїття народнорозмовних засобів у мовленні молодого покоління – професійний і громадянський обов'язок науковців-лінгвістів, учителів. На

виконання цього завдання повинні спрямувати свої зусилля дослідники в галузі педагогіки, комунікативної лінгвістики, діалектології.

З огляду на це актуальними й перспективними є подальші дослідження постійної живої взаємодії української літературної мови та діалектного мовлення у спілкуванні дітей дошкільного, молодшого шкільного віку, зокрема, в аспекті виникнення комунікативних невдач і запобігання їм у неперервному навчально-виховному процесі.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо: [4-е вид., переробл. і допов.] / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К.: Укр. книга, 1997. – 336 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. – Львів, 2000. – 236 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
4. Богдан С. Мовлення українських дітей і весь світ рідного слова / С. Богдан // Дивослово. – 1996. – №4. – С. 18-24.
5. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. Вашуленко. // Початкова школа. – 2001. – №1 – С.11-14.
6. Гольберт А. М. Особливості оволодіння учнями молодших класів лексикою рідної мови / А. М. Гольберт. – К., 1979. – 368 с.
7. Городецкий Б. Ю. К типологии коммуникативных неудач / Б.Ю.Городецкий, И.М.Кобозева, И.Г.Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний: Сб.ст. – Новосибирск, 1985. – С. 64-78.
8. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 269 с.

9. Дика Н. Поняття культури мовлення учнів// Дивослово. – 2002. – №2. – С. 50-51.
10. Косенко Ю. В. Основи теорії мовленнєвої комунікації: [навч. посібник] / Ю. В. Косенко. Суми: Сумський державний університет, 2013. – 292 с.
11. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / М. Лесюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 328 с.

Mykhailo Kovalchuk, Nataliya Sergiyenko

**DIALECT LANGUAGE ENVIRONMENT AS A PREREQUISITE FOR THE
RISE EMERGENCE OF COMMUNICATIVE DEVIANCY IN JUNIOR
SCHOOLCHILDREN YOUNGER STUDENTS**

The article describes the communication problems of pupils of primary school age due to the influence of dialect speech broadcast. The main language and dialect causes and ways to eliminate address the communicative failures of primary schoolchildren in modern educational process have been determined.

Key words: *communication, communicative deviance, communicative failures, dialect culture, dialecticism, primary school, preschool training preparation.*